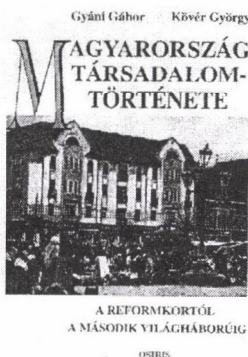

ÚJABB MUNKÁK A 19—20. SZÁZADI MAGYAR TÖRTÉNETRŐL

Elsőként azt a munkát vesszük sorra, amely mindkét századot, vagy annak nagy részét felöleli. A mai történész középnemzedék két tehetséges tagja, akik szerint, úgy tűnik, a *társadalomtörténet* a történészhez és emberhez egyedül méltó műfaj, *Kövér György* és *Gyáni Gábor* írták meg a magyarországi társadalom történetét, Kövér a reformkortól az első világháború végéig, Gyáni Gábor pedig a Horthy-korszakot. A forradalmak külön nem szerepelnek, hiszen azokkal a társadalomtörténet nem tud mit kezdeni.

Kövér érdemben a múlt század derekától vizsgálódik, bár olykor még jóval korábbi korszakokra is visszatekint. A népesedés fejlődését és a településszerkezetet tanulmányozza, azután a társadalmi struktúrát. Itt három szempont szerint vizsgálódik, az

egyik a tevékenység, vagyis a foglalkozási ág, a másik a vagyon és a jövedelem, a harmadik pedig a rang és a presztízs. Az előbbi vonatkozásban az iparosodást és a kommercializálódást kíséri figyelemmel, amit piacosodásnak fordít, azután a földtulajdon alakulását az 1848-as forradalom után, meg az ipari népesség kategóriáit. A harmadik szempontnál a ranglétra kérdése került elő, a megszülitástől kezdve. Kövér úgy látja, hogy a történeti-közjogi rendiségből nem lettek új rendek és osztályok. Szamba veszi a politikai részvétel — eléggé szűkös — lehetőségeit, a kultúrát, az életformát, az etnikai különbségeket, a középosztályi mentalitást és a mobilizációt, elsősorban az iskoláztatás révén.

Gyáni Gábor talán hagyományosabb úton indul, a népesedés kérdésein túl az eliteket vizsgálja (a hagyományos, az egyházi, a katonai, a tudás-elitét, a politikait és a gazdaságit). Utána lefelé haladva a középosztály, annak úri, köztisztviselői, polgári és értelmiségi összetevőit, a kispolgárságot (iparos, kereskedő, altiszt), illetve az ide sorolt birtokos parasztságot, végül az alsó osztályokat, az agrárproletariátust és az ipari munkásságot. Külön fejezetek szólnak az életmódról, a lakáskultúráról, a korban már jelentős szociálpolitikáról, sőt a politikai rendszer jellegéről és a választásokon való részvételről is ír.

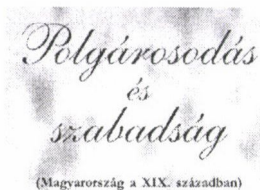
Mindkét rész több fejezetből áll, és minden fejezethez csatlakozik a legfontosabb irodalom jegyzéke. Kövér része a kevésbé

feldolgozott, tehát ő minden esetben a források ismertetésével kezdi mondanivalóját, töpreng és kutat, valamiféle bevezetést ad a 19. század társadalomtörténetébe. Gyáni könnyebb helyzetben volt az előtanulmányok vonatkozásában, maga is már régóta foglalkozik a téma egyes részkérdéseivel, az ő feldolgozása a határozottabb, kijelentő. Végeredményben persze ez az első viszonylag részletes munka a társadalomtörténet fő kérdéseiről, tehát bizonyos értelemben úttörő, ha a tizkötetes Magyarország története megfelelő kötetekben voltak is már használható előzmények.

A debreceni egyetem történészei is összeállítottak egy 19. századi Magyarország-történetet, a hagyományok szerint 1790-től, de érdemben csak 1914-ig. A gazdaság- és társadalomtörténeti fejezeteket *Gunst Péter*, a reformkorit *Veliky János*, az 1848 előtti politikátörténeti részt *Velkey János*, az 1849 utániakat *Miru György*, az 1848–49-es fejezetet a kötetet szerkesztő *Veliky János* írta. A kötet ugyan tankönyvnek számít, de nem a hagyományos eseménytörténetet állítja a központba, tekintélyes részt szán a gazdasági és társadalmi fejlődésnek, a politikátörténeten belül nagy figyelmet szentel az intézményrendszernek, illetve a politikai gondolkodás fejlődésének, az eseménytörténet, különösen a dualizmus korában, csak ezen belül kerül elő, eléggé röviden. A kötet tartja magát alcíméhez, tehát Magyarország történetét mondja el, nemcsak Horvátország marad ki, hanem zömmel az egész Monarchia is, ezért a külpolitika, meg az első világháború csak néhány mondatban kerül szóba.

A kötet érdemben az országot nemzetállamnak tekintve mondja el történetét, bár ezt persze sehosem mondja ki, sőt, rövid alfejezetekben kitér a nemzetiségi kérdésre is. A dualizmus vonatkozásában talán túl szigorú a nemzetiségi politika megítélésében, viszont az amúgy is csak röviden tárgyalt 1848–49-es fejezetben a nemzetiségi kérdésre szánt mintegy két oldal a szokványos nagy magyar mellébeszélés ebben az ügyben. Nagy előnye viszont, hogy a politikátörténeti fejezetekben politológiai szempontokat is felhasznál. Így voltaképpen igen modernnek is mondható. A század második

felének a kérdéséről, a kivándorlásról viszont jóformán nem esik szó. A 19. század első felében pedig nem lehet önálló szerb és román államról beszélni.

(Magyarország a XIX. században)

Ettől függetlenül azonban a kötet egészében jól használható összefoglalás a korabeli magyar fejlődésről, megbízható és kiegyensúlyozott képet ad.

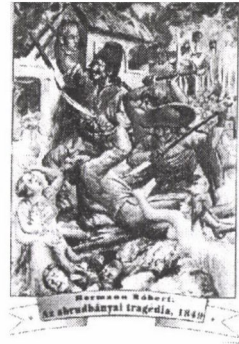
A 19. század kétségtelenül egyik legjelentősebb magyar személyisége *Kossuth Lajos*. Egy könyvsorozatban *Pajkossy Gábor* adott ki róla egy kötetet. A sorozat egyéb tagjaihoz hasonlóan rövid bevezetés, az illető válogatott írásai, valamint a kortársak róla szóló írásai és az utókor emlékezései szerepelnek művében. *Pajkossy* a bevezetőben rövid és hiteles képet ad *Kossuth* pályájáról, felvillantja legfontosabb tulajdonságait is. A *Kossuth*-írások jelentős része eddig már ismert, újabb kötetekben is megjelent, hiszen a legfontosabb és legjellemzőbb munkákat kellett egybegyűjteni. A terjedelem egyharmadát azonban olyan írások teszik ki, amelyek alig ismertek, a széles közönség számára mindenestre ismeretlenek. *Kossuth* egész pályáját ölelik fel ezek *Pajkossy* válogatásában, valóban a legfontosabb állomásokat. Az olvasó teljes képet kap *Kossuth* nézeteinek fő vonásairól, és ezek alapján voltaképpen maga vonhatja le következtetéseit. A kortársaknál *Pajkossy* *Kazinczy*tól kezdve igen sok jeles korabeli személyiséget vonultat fel, *Széchenyit* vagy *Kemény Zsigmond*ot is, akik az idézett szemelvényekben eléggé negatívan tárgyalják *Kossuth* tevékenységét. De megszólal itt De-

ák is, az utolsó szemelvény pedig részletek Jókainak a temetés alkalmával mondott gyászbeszédéből. Az utókor történések képviselik (*Szekfű Gyula* 1920-ban, *Kosáry Domokos* 1946-ban, *Andics Erzsébet* 1952-ben, *Szabad György* 1977-ben és *Deák István* magyarul 1983-ban először megjelent könyvével). A névsor is mutatja, hogy Kossuth megítélésének sokféle árnyalata kerül itt elő. Érdemes szólni a jegyzetapparátusról is, különösen Kossuth saját munkái esetében rengeteg megmagyarázandó idézet és célzás is akad, idézetek vagy csak utalások idézetekre — Pajkossy minden esetben mintaszerűen megoldja a kérdéseket. A kötet tehát valóban a legszélesebb közönség igényeit is kielégíti, de a szakember számára is megnyugtatóan sokoldalú képet ad a nagy államférfiről.

Mint jeleztük, e munka csak egyike a „Magyar szabadelvűek” című sorozatnak, amelyet az Új Mandátum kiadó a forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából adott ki. A többi kötet (betűrendben) Batthyány Lajos, Deák Ferenc, Eötvös József, Hajnóczy József, Jókai Mór, Kölcsey Ferenc, Petőfi Sándor, Szemere Bertalan, Széchenyi István, Teleki László, Vörösmarty Mihály és Wesselényi Miklós hasonló formába készült portréit foglalja magában. A névsor, mint látható, elég tarka, a liberalizmust (valóban liberális módon) eléggé szellelősen értelmezi, elég, ha csak Petőfire gondolunk, de mindenképpen olyanok szerepelnek a sorozatban, akik az 1848–49-es forradalomban valamilyen formában személyesen (a legtöbben) vagy annak előkészítésében (Hajnóczy és Kölcsey) szerepet játszottak. Az évforduló alkalmából jó kezdeményezés volt ennek a sorozatnak a kiadása.

A forradalom és szabadságharc 150. évfordulója még jó néhány kiadvány megjelenésére vezetett. Ezek sorában az elmélyült forrásfeltárás és gondos, szakszerű feldolgozás mintapéldája *Hermann Róbert* könyve az 1849-es *abrudbányai tragédiáról*. Az események lényege régóta ismeretes: a debreceni nemzetgyűlés román képviselője Ioan Dragos 1849 májusában érintkezésbe lépett a felkelő románok vezetőjével, Avram Iancuval. Tárgyalásaik jól haladtak, amikor

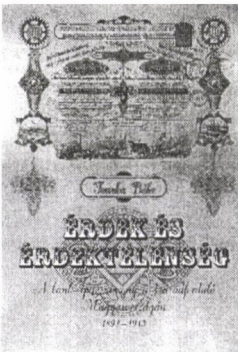
Hatvani Imre szabadsapatának kétszeri támadása Abrudbánya elfoglalására a teljes szakításhoz vezetett, Dragoşt meg is ölték. A magyar—román kapcsolatoknak mindmáig súlyos teherképe ez az eset.

Hermann Róbert kiváló érzékkel nemcsak az eseménysornak járt utána, hanem szélesebben, a szabadságharc idején működött szabadsapatok egész problematikáját is felvetette. Nem a legörvendetesebb az így felvázolt kép. A szabadsapatok fegyverzetlenek voltak, vezetőik katonailag képzetlenek, a csapatok és a kormányzat kapcsolata sokáig rendezetlen volt. Mindez együttvéve sok nehézséget okozott. Hatvani szabadsapatának az esete csak egy a sok közül, bár következményei miatt messze kiemelkedik. Hermann Róbert könyve most a legapróbb részletekig feltárja ezt a történetet. Nem titkolja, hogy ha a felelősség elsőrenden Hatvani terhel, Kossuth és Bem sem teljesen mentes ez alól, az egyik, mert a tárgyalások idejére nem rendelt el fegyverszünetet, a másik, mert érdemben utasított a támadásra. Hatvani, aki konzervatívként kezdte pályafutását még a forradalom előtt, azután eljutott a szélsőbalig, az abszolutizmus idején részt vett az özszeesküvésekben, elfogatása után éhségsztrájkot kezdett, és ebbe halt bele 1856-ban, éppen március 15-én. Hermann végső értékelése elismeri hibáit, a váltóhamisítástól kezdve a felelőtlen hadvezetésig és kérédekig, de úgy véli, mégis igaz ügyet szolgált. A könyv adatai nem egészen ezt a megbocsátó értékelést támasztják alá, de minden értékelés persze óhatatlanul szubjektív. A nagyon szerencsétlen módon kialakított

cimlap aligha járul hozzá az esethez fűződő emóciók csitulásához.

Az ifjú nemzedékhez tartozó szegedi Tomka Béla a hazai gazdaságtörténeten belül a banktörténet szakértője. Már eddig is számos publikációja jelent meg ezen a téren. Legújabb könyvében a bankok és az ipar kapcsolatát vizsgálja Magyarország vonatkozásában a századfordulón (1892—1913). A probléma a századforduló óta, elsősorban a marxista szakirodalomban, egyértelmű megoldást nyert: a bankok finanszírozták az iparvállalatokat, ezért egyoldalú függésbe hozták őket. Ez volt a finansztöke-konceptió Hilferding óta, ami Lenin révén a pártállami időkben nálunk is ismertté vált mint alaptétel. A nemzetközi szakirodalomban az 1950-es évek óta megint felélénkült a vita a kérdés körül, a nem marxista gazdaságtörténészek körében is sokan vallják ezt az álláspontot, mások azonban megkérdőjelezték, különösen a német és osztrák fejlődés vonatkozásában.

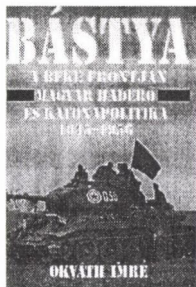

Tomka Béla ehhez a vitához szolgál voltaképpen esettanulmánnyal, mert a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank — az első világháború előtt a Magyar Általános Hitelbank mellett a legjelentősebb magyarországi pénzintézet — példáján tanulmányozza a problémát, elsősorban a levéltári anyag, tehát a nem torzított mérlegek és egyéb belső iratok alapján, de az esetet beállítja a magyarországi fejlődés egészébe is. Rövid áttekintést ad a hazai hitelintézeti fejlődésről a 19. század elejétől kezdve, de részletesen a századfordulót vizsgálja. Megállapítja, hogy a Banknak (és általában a ma-

gyarországi nagy pénzintézeteknek) az ipari vállalatok hitellel való ellátásában csak korlátozott szerepe volt, a bank inkább más ágazatokat fejlesztett (pl. a közlekedést vagy egyéb hitelintézeteket). Az ipari vállalatok alapításában és értékpapírjainak a kezelésében sem vállalt kiemelkedő szerepet. A bankuralom legfontosabb bizonyítékaként számon tartott személyi összefonódás (kölcsonös igazgatósági és felügyelőbizottsági tagságok az egyes vállalatoknál) korántsem szolgálták a bankok befolyását, hiszen képviselőik ezekben a testületekben kisebbségben voltak, egyes személyek annyi ilyen testületben szerepeltek, hogy azok tevékenységébe érdemlegesen nem szólhattak bele. A tagság sok esetben csak az egyéni presztízst emelte. A bank kevés iparvállalatban és ott is többnyire csekély hányadban volt résztulajdonos. Koncentráció helyett a századfordulón inkább dekoncentrációról lehet beszélni a hitelintézményeknél, nagy fúziók nem jöttek létre. Az iparvállalatok kiadásait csak kisebb részben fedezték bankhitelből, növekvő részben önfinszírozásból. Még az sem mondható el, hogy a tényleges ipari befektetések a jövedelmező iparágakba kerültek volna, hiszen ekkor a vasipar adta a legtöbb jövedelmet, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank meg zömmel a textiliparba és a malomiparba fektetett be tőkét. A könyv tehát igen nagy forrásanyag felvonultatásával egy eddig többnyire elfogadott tétel ellen hoz bizonyítékokat a magyarországi fejlődésből. Minthogy a kötetnek kivételesen komoly angol nyelvű rezüméje van (az egész terjedelem mintegy egyötöde), remélhető, hogy a nemzetközi vitában is figyelembe veszik majd megállapításait. A könyv azt is mutatja, hogy új kérdésfeltevések és elmélyült forráskutatók mennyire meg tudnak változtatni meggyökeresedett nézeteket.

A történész szakma egy másik módszer-tani sajátosságát példázza az utolsónak kiválasztott könyv. *Okvátth Imre*, ma már inkább a középnemzedék tagja, mikor frissen végzett történészként a Hadtörténeti Intézetbe került, feladatául a Néphadsereg 1945 utáni történetének megírását kapta. Akkor, a pártállam idején ez nagyon bizalmas feladat volt, senki sem merete bevallani, hogy ez a megírandó történet nemigen felel majd

meg a tényeknek. Okváth Imre azonban nekilátott a munkának, az anyaggyűjtésnek, valószínűleg ő az első, aki a feldolgozott iratokat történeti forrásként látta. A közben bekövetkezett változások viszont lehetővé tették, hogy az összegyűjtött anyagot most már a tényeknek megfelelően dolgozza fel.

Lélegzetelállító olvasmány kerekedett belőle. Okváth Imre széles nemzetközi hátterbe állítja be mondanivalóját, de érdemben persze forrásait beszélteti. Az eseményeknek már felnőtt is akkori kiszagdapárti honvédelmi miniszter nem is vette észre. A fegyverszüneti szerződés értelmében a magyar hadsereg létszáma 25 000 fő lehetett, valójában az első pillanatokban még ennyi sem volt. De a kommunista irányítás révén először is sikerült a tisztikar majdnem teljes kicserélése — ez 1949-re már teljesen lezárult —, és addig is szovjet utasításra működött (ez egy darabig még a Szövetséges Ellenőrző Bizottság útján ment, 1948 után már valószínűleg legfelsőbb pártkapcsolatok révén). A szovjet vezetés a harmadik világháborúra készült, ezért szólt a propaganda a béke védelméről. Ehhez még az először ellenségesnek számító magyar hadsereg létszámát is hihetetlen módon meg kellett növelni, az ötvenes évek elejére ez már elérte a 210 000 főt, az engedélyezettnek a hétszeresét. És ehhez a létszámhoz meg kellett teremteni a katonai infrastruktúrát, a felszerelést, a hadianyagot, meg kellett oldani a kiképzést, persze úgy, hogy ebben is a szovjet igények voltak a döntőek. A Varsói Szerződés

még sehol sem volt, de a hadsereg már egy virtuális szovjet tábor részeként szerveződött. Ez természetesen iszonyú igényeket támasztott a gazdasági étellel szemben is, amit valójában a hadiipar igényeinek kellett alárendelni, ez pedig a lakosság ellátásának a rovására mehetett csupán. A Sztálin halála után bekövetkezett olvadás nem sokáig tartott, 1955-re ismét előtérbe került a háború lehetősége, s ennek megfelelő intézkedések születtek. Okváth Imre könyve ezt a történetet mondja el, alaposan, részletesen, a különböző időpontokban megadja a hadsereg diszlokációját, a létszámokat. Majdnem száz lapon számos forrást is közlétesz, a szereplőkről megadja a legfontosabb életrajzi adatokat.

A történet folytatása 1989-ig, vagy akár 1991-ig nyilván hasonló képet adna, érdemes is volna továbbdolgozni a témán. De a kötet a lényeges így is megmutatja. A szerző szerencsés személytelen stílusával tartózkodik az ítélekezéstől, csak a tényeket szóllaltatja meg, a végső ítéletet az olvasóra bizza. Az állásfoglalás nem lehet kétséges.

Ez a rövid beszámoló persze távolról sem adhat képet az utóbbi egy vagy két év teljes terméséről a 19–20. századi magyar történelem vonatkozásában. Igyekeztünk néhány témára és néhány megközelítésre utalni, amelyek bizonyos értelemben új kezdeményezéseknek is tekinthetők. (Gyáni Gábor — Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris, Budapest, 1998, 356 o. — Kossuth Lajos. *Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta Pajkossy Gábor*. (Magyar szabadelvűek) Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998 (1999), 241 o. — *Polgárosodás és szabadság (Magyarország a XIX. században)*. Szerk. Veliky János. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999, 311 o. — Hermann Róbert: *Az abrudbányai tragédia*. Heraldika, Budapest, 1999, 331 o. — Tomka Béla: *Érdek és érdektelenség. A bank — ipar viszony a századforduló Magyarországon 1892—1913*. Multiplex Media — Debrecen University Press, Debrecen, 1999, 246 o. — Okváth Imre: *Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945—1956*. Aquila, Budapest, 1998, 484 o., 28 tb.)

Niederhauser Emil

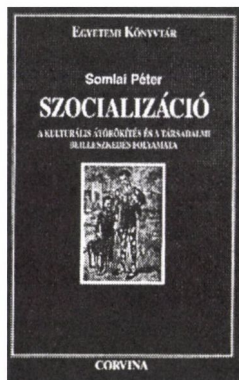
ÉSZREVÉTTLEN MÓDOSULÁSOK

Ha van területük a társadalomtudományoknak, ahol a vizsgálódásnak szüntelenül parányi elmozdulásokkal van dolga, s ahol ezek az elmozdulások — elhanyagolható árfolyamváltások módjára — még hosszú időtávokon belül sem rendítik meg a történések aranyalapját, amelyet „általános embernek” is szoktak nevezni, akkor ez a szocializáció területe, amelyet a magyar szakirodalomban elsőként *Somlai Péter* jár körül új monográfiájában. Észrevétlenek a vizsgált módosulások legelsőbbben is a kutatás számára, de épp ilyen észrevétlenek a társadalomban élő egyedek reflexiójában. Külön problémátudat, eltávolodás és koncentráció szükséges például ahhoz, hogy tematizálhassuk egy nyolcvan éve élt és egy ma élő özvegy gyász munkájának különbségeit, vagy akár csak azt, hogy vannak-e értékelhető különbségek.

Ez a rendszeres, kifogástalanul tájékozódó, árnyaltan és mégis első olvasásra érthetően megírt könyv mellett, hogy minden fontosabb idevágó megközelítést ismertet, egyúttal helyükre is teszi, értékeli is ezeket. Ami annál is nagyobb szó, mert *Somlai Péter* a szocializáció *mindkét* értelmének (a társadalomba való gyermeki belenevelődésnek, illetve a fennálló normákhoz-szabályokhoz való felnőtti alkalmazkodásnak) egyforma jelentőséget tulajdonít, ami legalább kétszeresére duzzasztja a témával foglalkozó kutatóra zúduló szakirodalmat.

A feldolgozás tankönyvszerűsége lehetetlenné teszi, hogy annak érdeme szerint jelenhessék meg a szocializálódási folyamat két ágensének egymást átjáró cselekvési és cselekvésértelmezési dialektikája. Nyilvánvaló például, hogy az iskolában, a családban és egyebütt a gyermekek legalább annyira „szocializálják” a felnőtteket, mint azok őket; nyilvánvaló az is, hogy a fennálló normákat épp annyira konstituálják az engedelmes honpolgárok vagy a bűnözők — azzal, hogy betartják, megszegik, de már azzal is, hogy *tekintetbe veszik* őket —, mint amennyire a normák faragják a saját képükre (már amennyire tudják) a honpolgárokat. A normák *Somlai Péter* monográfiájában afféle terepasztalt mintáznak, amely

külső-idegen módon, megfellebezhetetlenül egyértelmű fogalmi jelzésekkel kedveskedik a benne közlekedőknek, holott egy-egy normának nincs is személyfölötti létezése és jelentése. Még az olyan ősi norma is, mint amilyen az incesztus tabuja, messzeemenően, akár személyenként eltérő értelemben egzisztál, mikor hol, ki körül vizsgálódunk.

A szocializáció témaköre voltaképpen az egész emberi-társadalmi létezést felöleli. *Somlai Péter* könyve ilyenformán úgy is forogatható, mint a Föld társadalmi életének bravúrosan összeállított, intergalaktikus cölzatu kompendiuma, bemutatása, amelyből éppúgy kihámozható az emberek sok-sok szokása, hajlandósága a sexualitástól a tévzésig vagy a sportig, a háborúzástól a bíraskodásig vagy a gyónásig, mint e szokásoknak és hajlandóságoknak a számolhatatlanul sokféle teoretikus értékelése Platónól Pataki Ferencig. Van azonban egy elméleti irányzat, amely Husserl fenomenológiájára épül, vagy legalábbis arra hivatkozik, s amely különösen kedvesnek tűnik a szerző számára: ez a „szociális konstrukció” irányzata. *Somlai* sokhelyütt és mindig nagyon szerencsés kézzel szövi be az irányzat szempontjait gondolatmenetébe, de egyszer sem kötelezi el magát teljes szívvel mellette, sőt, olykor — mint a 75–76. vagy a 89–90. lapokon — még meg is fosztja őket éles kontúrjaiktól, amikor a logikai elvonatkoztatás merőben más szintjé-

ről párosítja össze őket egy-egy más elmélet segítségével. A liftjvitás tudománya természetesen elválaszthatatlan a szabadesésre vonatkozó megfigyelésektől és elméletektől, de logikailag nem szerencsés együtt tárgyalni a kettőt. A természetes beállítódás husserli fogalma logikailag egészen más szinten helyezkedik el, mint a mindennapi észjárás „tevelgyó” voltára vonatkozó — szerintem merőben elhibázott — megfigyelések. Ugyanígy, a fenomenologikus tudásszociológia vizsgálati tartománya egyszerűen még átfedőlegesen sem vág egybe azzal a vizsgálati tartománnyal, amelyben a társadalmi előnyök és hátrányok Bourdieu által leírt átöröklődése zajlik, következésképpen az utóbbival nemcsak hogy nem

szükséges, de metodológailag kifejezetten káros is az előbbit „korrigálni”.

A magyar szociológiai kutatások elméletileg legfelkészültebb alakjai közé tartozó szerző alighanem olyan monográfiát alkotott, amely nemzetközi becsületet is szerezhet neki s tudománya magyarországi állásának. Bizhatunk benne, hogy ennek a műnek egy-két irányban (például a nyelvvelsajátítás irányában) továbbfejlesztett változata a diszciplína maradandó opuszai közé fog bevonulni. (Somlai Péter: *Szocializáció. A kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata*. Corvina, Budapest, 1997. 195 o.)

Hernádi Miklós

ADALÉKOK A MEZŐGAZDASÁG BELSŐ MOZGÁSTÖRVÉNYEIHEZ

Minden tudomány fejlődésének, fejlettségének egyik mércéje, hogy mennyire képes (szigorú matematikai törvényeket is kielégítő) *modellekben* megfogalmazni a feltárt összefüggéseket, és e modellek mennyire használhatók következtetésekre, előrejelzésekre. Ugyanakkor az elméleti továbblépéshez „az elődök vállán állva” juthatunk el, vagyis a jelenségek már feltárt kapcsolatait ellentmondásainak feloldásával, az új jelenségek lényegi vonásainak kiemelésével és beillesztésével, a valóságot jobban leíró modellek kialakításával. Így van ez a közgazdaságtudományban is. A gazdasági növekedés jelenségeinek, folyamatának magyarázata, megértése, befolyásolhatósága már hosszú ideje a kutatások egyik központi kérdése. A társadalmi-gazdasági fejlődéssel más-más események kerültek az elemzés fókuszába, „váltak divatossá”.

Andrássy Adél igen aktuális témát választott könyve megírásához, hiszen napjaink egyik legfontosabb, egyszersmind legkritikusabb helyzetben lévő gazdasági ága a mezőgazdaság. E könyvben is nyomon kísérhetjük különböző, matematikai módszerekkel formulázott termelési és növekedési modellek tartalmának, feltételrendszerének változását, fejlődését. Először a klasszikus, majd az ezt követő neoklasszikus és a le-

gújabb növekedési elméletek lényegét, legmarkánsabb képviselőinek nézeteit foglalja össze a szerző. Bár minden fejezetben dominál az összefüggések formalizált leírása, az egymáshoz közvetlenül kapcsolódó témák végén verbális összefoglaló summázza a mondanivalót. Ezzel a nem matematikai képzettségű olvasók számára is könnyen érthetővé válnak a leírta.

A könyv kiindulásként *mikroökonómiai megközelítéssel* elemzi a termelési folyamat, a technológia, a hatékonyság és az optimalizálás kategóriáit. Elsődleges cél a termelő számára a profit maximalizálása, ami a termelési tényezők kombinálásával érhető el. E vonatkozásban lényeges az inputok helyettesítésének kérdése, ami olyan makroökonómiai összefüggésre vezet, amellyel a technikai haladás típusai jellemezhetők. A klasszikus közgazdaságtan képviselői figyelmen kívül hagyják a termelési tényezők helyettesítésének lehetőségét, a neoklasszikusok viszont egy adott technológián belül is végtelen sok helyettesítési lehetőséget tételeznek fel modelleikben. Utóbbiak ezt elkülönítik a technikai haladástól, amely semleges, tökeintenzív vagy munkaintenzív lehet.

A neoklasszikus iskola a termelés és a technikai fejlődés kérdéseit *termelési és*

költségfüggvények segítségével vizsgálja. Elméletileg elkülönítik egymástól a tőkefelhalmozás növekedése és a technikai változások, valamint a volumenhozadékok és az egyes termelési tényezők növekedésének hatásait. Ugyanakkor a függvény empirikus vizsgálatánál — mint általában — bizonyos nehézségek merülnek fel.

A neoklasszikus felfogás szerint a humán tőkének és az állami gazdaságpolitikának nincs növekedést gerjesztő szerepe. Első növekedési modelljeikben a munkaerő növekedése és a technikai fejlődés exogén adottság. Ez utóbbi az egyetlen erő, amely a növekedést előidézi, függetlenül a beruházási rátától. Az új növekedési modellekre már az jellemző, hogy a technikai fejlődést endogén változóként kezelik. Ezen túlmenően azonban mind feltevéseikben, mind kidolgozottsági fokukban eltérőek. Másiként, de egyaránt fontos tényezőként itélik meg a humán tőke gazdasági fejlődésben betöltött szerepét, mivel szerintük a fizikai tőke felhalmozása nem elégséges a növekedés megvalósulásához. A humán tőkét mint a tudás megtestesült formájának felhalmozását egyre inkább a gazdasági növekedés hajtóerejének tekintik, azon az alapon, hogy a humán tőke korlátlanul felhalmozható és nemcsak a termelés folyamatában tölt be meghatározó szerepet, hanem az új ismeret, új tudás megszerzésének folyamatában is. A kutatási-fejlesztési tevékenység fokozatosan társadalmi ismeretállománnyá válik és gyorsítja a humán tőke hasznosulását.

A könyv második részében a szerző az előzőekben említett elméleti modellek alap-

ján a *magyar mezőgazdaság 1990-es évekbeli fejlődését* vizsgálja. Elsőként a mezőgazdasági termelés sajátosságait és általános termelési modelljét vizsgálja. Megállapítja, hogy — mivel az ágazat egyik legfontosabb termelőeszköze a föld —, a földhatékony növekedése mint a termelés bővítésének legfőbb formája az egységnyi területre jutó ráfordítás-növekedés, munkaerő- és tőkekoncentráció útján valósítható meg. A mezőgazdaságban az egyes vállalkozások földterülete és a felhasznált munkaerő — konszolidált viszonyoknál — nagyjából állandónak tekinthető. Ezért a tényleges elevenmunka-felhasználást nem a föld és a tőke nagysága, aránya határozza meg, hanem a műszaki fejlődésnek alkalmazkodnia kell az ágazat munkaerő- és földellátottságához, valamint a mezőgazdasági termékek piacához. Az alkalmazott technikák eltérő színvonala tág lehetőséget teremt a munka, a tőke és a föld közötti helyettesítésre. Alacsony és magas technikai színvonal, tőke—munka arány egyaránt társulhat alacsony és magas földellátottsággal. A gazdaságok alacsonyabb műszaki felszereltségi színvonalával (tőkét helyettesítenek munkával) egyidejűleg lehet a földellátottságuk magas (földdel tőkét és munkát is helyettesíthetnek).

A földjáradék növekedésének hatása függ a helyettesítési rugalmasságtól és a kereslet ár rugalmasságának nagyságától. Ha nő a bérleti díj, akkor drágább lesz a mezőgazdasági termelés, és az árakban érvényesített termelési költség-növekedés csökkentheti a mezőgazdasági termékek iránti keresletet. A lecsökkent termékkereslet csökkenti a földek iránti keresletet. Ezzel párhuzamosan a tőke és a munka relatív olcsóbb lesz a földhöz viszonyítva, és a tőke, valamint a munka földet helyettesít olyan mértékben, amilyen fokú helyettesítésre a műszaki színvonal és a beruházások pénzügyi fedezete lehetőséget nyújt. Ha a föld tőkére, munkára vonatkozó helyettesítési rugalmassága nagy, akkor növekvő földbérleti díjnál nő a tőke vagy/és a munka felhasználása. A földet növekvő mértékben helyettesítik tőkével és munkával. A helyettesítés lehetősége azonban nem korlátlan, függ a műszaki színvonal állapotától, jellegétől, a mezőgazdasági termékek iránti ke-

reslet árrugalmasságától és a tőkeberuházások pénzügyi finanszírozási lehetőségeitől.

A technikai fejlődés felgyorsulásával a tőke egyes elemei technikai színvonalukat, korszerűségüket tekintve inhomogének, és így hatékonyságuk is eltérő. Ennek két oka van: egyrészt a magasabb technikai szintre lépés ideje lerövidült, másrészt a kibocsátás determinálja a felhalmozást, ez utóbbi pedig meghatározza a felhasznált eszközök hatékonyságát. Mivel az agrárágazatban különböző méretű és különböző technikai és humán tőke felszereltségű vállalatok működnek, ugyanazon technikai fejlődés eltérően hat rájuk. Azon termelési tényezőket helyettesítik, amelyeknek költsége, illetve felhasználása relatíve nagy.

Vintage-típusú termelési függvény alkalmazásával az a következtetés adódik, hogy a földhasználat ára, a föld hozadéka annál nagyobb, minél nagyobb a termelés-rugalmasság, minél több beruházást alkalmaznak és minél kisebb a mezőgazdasági művelésre rendelkezésre álló földterület.

1962 és 1990 között 457 ezer hektár területet vontak ki a mezőgazdasági termelésből hazánkban. Az 1990-es években a földhasználat szerkezete erőteljesen eltér a föld tulajdonosi szerkezetétől. Nőtt a földtulajdonosok száma, heterogénebb földhasználat és átlagosan kisebb üzemméret alakult ki. A Cobb—Douglas típusú termelési függvény becslésének eredményei alapján az a következtetés adódik, hogy mezőgazdaságunkban az utóbbi években a növekedés hordozói a mennyiségi tényezők. A műszaki fejlődés hozadéka a szerző becslései szerint 0,001—0,03. A termelés-rugalmasságok becslése alapján az állapítható meg, hogy a föld nagyjából ugyanolyan nagyságú jövedelemtermelő képességgel rendelkezik, mint a tőke.

A szerző megállapítja, hogy hazánk mezőgazdaságilag művelt földterületének jelentős része gyenge minőségű. Az itt gazdálkodó vállalkozások munkaerő- és földelátottsága nagyjából átlagosnak ítéltető. Ál-

ló- és forgóeszköz-ellátottságuk jóval átlag alatti. Bruttó termelési értékük és nyereségük kisebb, mint a szektor átlaga. Az 1990-es években folyamatos a mezőgazdaságból való jövedelemkivonás, alacsony a jövedelmesség ráta.

Figyelemfelkeltő és megszívlelendő a szerzőnek az a következtetése, amit a Cobb—Douglas típusú termelési függvény becslése alapján kapott. Általános összefüggés, hogy a termelési tényezők helyettesítése növeli a helyettesített inputtényező határtermelékenységét (az egységnyi inputnöveléssel elért kibocsátástöbbletet). A magyar mezőgazdaságban az 1990-es években mindhárom termelési tényező — a tőke, a munka és a föld — termelésben felhasznált mennyisége csökkent. Ezért mindhárom termelési tényező határtermelékenységének növekednie kellett volna, a tőke és a munka termelésben felhasznált mennyiségei azonban olyan mértékben csökkentek, hogy a föld határhozadéka mindössze fele az 1980. évinek.

A termelési függvények paraméterei alapján számított helyettesítési határárnyok arra utalnak, hogy a mezőgazdasági termelési folyamatban a föld „leértékelődött”, ma kevesebb munkával, illetve tőkével váltható ki, mint korábban. A mezőgazdasági termelés tényezőarányai az 1990-es években olyan irányban változtak, hogy a föld extenzív jellegű kihasználása került előtérbe.

A jó stílusban, korrekt modell-kezeléssel megírt, az elméleti következtetések gyakorlati tanulságait is bemutató könyv nagy szolgálatot tesz a mezőgazdaság belső mozgástörvényeinek megértéséhez, ezzel is segítséget nyújtva az agrárgazdaság jövőjét, további teljesítményét motiváló gazdaságpolitikai döntésekhez. (*Andrássy Adél: A mezőgazdaság termelésitényező-arányainak elemzése neoklasszikus termelési-növekedési elméletek alapján. Aula Kiadó, Budapest, 1998. 248 o.*)

Daubner Katalin

MEGISMERÉSTUDOMÁNY ÉS MESTERSÉGES INTELLIGENCIA

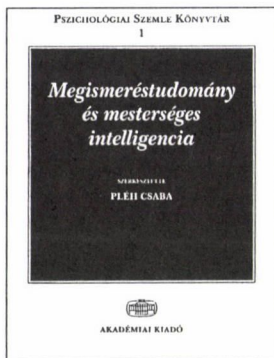
Különleges alkalomnak számít, ha egy újonnan induló sorozat első kötetét veheti kézbe az olvasó: az elsőről alkotott vélemény nagyban meghatározza a továbbiak fogadtatását.* Mindjárt le is kell tehát szőgezni, e szempontból nem érheti kritika a kötetet, elolvasása után várakozással tekintünk a következők elé. A Pszichológiai Szemle Könyvtárának e kiadása a folyóirat bővített tematikus számaként is kezelhető; a cikkek azonban ez esetben nem egy válogatás, hanem a Magyar Kognitív Tudományi Alapítvány hatodik, 1998. januárjában Visegrádon megrendezett (a kötettel azonos címmel meghirdetett) konferenciáján elhangzott előadások írásos anyagából tevődnek össze.

A kínálat igazán gazdagnak mondható, a huszonöt írás a tudományág különböző területeinek nézőpontjából keresi a választ a megismeréstudományt egységesen foglalkoztató problémákra. Itt kell azonban megjegyeznünk, hogy a cím ekként kissé csalóka, mivel a cikkek jó része nem elsősorban a mesterséges intelligenciának a kognitív tudományban felmerülő kérdéseire keres választ (bár a mesterséges intelligencia e tudományban már jó ideje az egyik központi problémának számít), hanem a meghirdetett témát lazán-tágan kezelve igyekszik számot adni az egyes kutatások irányairól és eredményeiről. Ez mégsem válik a kötet kárára: ellenkezőleg, a tudományág egy lényeges specifikumát tükrözi.

Mint ismeretes, a megismeréstudomány nem tekinthető egységes diszciplinának, hanem interdiszciplináris kutatási tartományt képez. A kognitív jelző a különböző tudományokban felismerhető egységes szemléletre utal, amely alapján saját domíniumukat a megismerés kérdésének szemszögéből vizsgálják. Nem meglepő tehát, hogy a cikkek írói közt egyaránt találunk természet- és társadalomtudósokat, biológusokat, fizikusokat, matematikusokat, valamint a pszichológia, a nyelvészet és a filozófia képviselőit.

* Időközben megjelent a sorozat második kötete Kollektív, társas, társadalmi címmel (Szerk. *Kónya Anikó, Király Ildikó, Bodor Péter, Pléh Csaba*).

A megismeréstudományt kevésbé ismerők számára talán meglepőnek is tűnhet, miként fér össze egymással egyetlen kötetben ennyi különböző tudományág — ugyanakkor ez egyben biztosítéka annak, hogy a különösebb előismeretekkel nem rendelkező olvasó is találhat érdeklődésének megfelelő cikkeket — hasonlóan, az egyes tudományágakat művelő, de a kognitív tudomány iránt is érdeklődő kutatók is szemezgethetnek a saját területüket szemléletileg bővítő, újabb horizontokat nyitó tanulmányok között. A következőkben igyekszem néhány írás kiemelésével röviden érzékeltetni azt a sokféleséget, amely e gyűjteményben megjelenik.

A kötet a cikkek tagolásában némiképp követi a diszciplináris különbségeket, ám nem ragaszkodik hozzájuk szigorúan. Ugyanakkor, mint a szerkesztő, *Pléh Csaba* előszavában is olvashatjuk, a pszichológia központi szerepet játszik a megismeréstudományban: ez az a tudományterület, amely a megismerés modellezésében, a modellek összevetésében-kiegészítésében integrálja a különféle megközelítéseket; a megismeréstudomány más szakterületeit művelő tudósok pedig többnyire átveszik a pszichológiából származó terminológiát, valamint figyelembe veszik a pszichológiai kísérletek és vizsgálatok eredményeit, hogy ezekkel saját kutatásaikat támogassák.

Emellett visszatérnek olyan problémák is, amelyek tipikusan pszichológiaiak mondhatók: így olvashatunk az érzelmek és a megismerés kapcsolatának/különbözősége-

gének kérdéséről (Séra László: Érzelem- és megismerési modellek), valamint több cikkben is az ismeretek belső (mentális) reprezentációjáról és feldolgozásának folyamatairól, az érzékelt világ folyamatainak belső modellálásáról és szimulációjáról. A szerzők áttekintést adnak a kognitív tudományban vizsgált megismerőképeségek elméleti működéséről, a teoretikus elemzéseket kísérleti eredményekkel támogatva pedig az egyes részterületek meggyőző leírását nyújtják.

Eltérő megközelítést észlelhetünk a kötet cikkeinek egy másik nagyobb csoportjában, amelyek részben filozófiai témákat dolgoznak fel a kognitív szemlélet fényében, részben pedig a megismeréstudomány filozófiai vetületeivel foglalkoznak. A filozófiatörténet egyes kérdéseivel szembesítenek Demeter Tamás, Kollár József és Tózsér János cikkei, amelyekben olyan klasszikus gondolkodóknak a megismeréstudomány számára érdekes elméleteit tárgyalják, mint Descartes, Hume és Wittgenstein. Ugyanakkor találhatóunk olyan írások is, amelyekben a filozófia korábbi vitás kérdései (Ropolyi László: Mit jelent gondolni?; E. Szabó László: Determinizmus, szabad akarat, kvantummechanika), illetve a kortárs megismeréstudományi gondolkodás filozófiai és elmefilozófiai irányzatai jelennek meg (Kampis György: A filozófia felfedezése a gépek világában; Forrai Gábor: Hitek, vágyak és szemantikai tartalmuk; Nánay Bence: A szupervenciació evolúciója). Pléh Csaba, a kötet szerkesztőjének tanulmánya (Ernst Mach és Daniel Dennett: A megismerés két

evolúciós modellje) pedig a biológiai evolúció elméletének kognitív alkalmazhatóságát mutatja be két eltérő elméleten keresztül.

Természetesen sokáig lehetne folytatni az egyes cikkek felsorolását, ám ez most értelmetlen lenne. Az iménti kiemelések sem értékítéletet kívánnak közvetíteni, hanem leginkább saját filozófiai érdekeltiséget és érdeklődésemet tükrözik. Összességében elmondható a kötetről, hogy egyaránt haszonnal forgathatják a szaktudósok (beleértve a rokon ágak művelőit is), valamint alkalmas lehet arra is, hogy a megismeréstudomány meglehetősen újkeletű elméleteibe és szemléletébe bevezetést nyújtson azok számára, akik e kérdések iránt érdeklődnek. A tanulmányok a kognitív tudomány egy-egy szeletét mutatják be oly módon, hogy az olvasó előtt kirajzolódhat a vitatott problémák és az aktuális viták területe is. Mivel ez egy mindössze néhány évtizede kutatott terület, a cikkek egy alakulóban lévő tudomány képét rajzolják fel — annak összes ellentmondásával együtt. Ez azonban nem jelenti, hogy tudományos szempontból ne lenné érdekes és gyümölcsöző; ellenkezőleg, ez az egyik olyan jellemzője, ami érdekessé teszi. A másik pedig az, hogy témája, az elme működése az emberiséget régóta foglalkoztató, de talán mindmáig titokzatos kérdés. (Megismeréstudomány és mesterséges intelligencia. Szerk.: Pléh Csaba, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998. 396 o.)

Lehmann Miklós

KORKÉP ÉS TUDÓSPORTRÉ

A hazai tudománytörténet-írás régi adósságát törlesztette Móra László, oly sok kiváló könyv szerzője, és a Technika Alapítvány ennek a könyvnek a kiadásával. Fabinyi Rudolf a magyar kémiai kutatás és oktatás egyik legszínesebb egyénisége. Tulajdonképpen ő alapozta meg a hazai szerves kémiai kutatásokat, és maradandót alkotott az elektrokémia területén is.

Fleischer Antal korai halála után ő lett az 1872-ben alapított kolozsvári tudó-

mányegyetem második vegyészprofesszora. 29 éves volt ekkor, mindössze négy közleménye jelent meg, de kitűnő mesterektől (Wislicenus, Baeyer, Wurtz, Bunsen) tanult, és későbbi munkássága igazolta, hogy rászolgált a bizalomra.

Móra László könyve hiteles képet rajzol a kivételesen jelentős és sokoldalú tudós szerzteágazó tevékenységéről. Fabinyi szervezte meg a kolozsvári egyetemen a kémia oktatását, az ő tervei szerint alakították ki

a kémiai intézet új épületét, megszervezte a kolozsvári vegyakisérleti állomást, megindította az első magyar kémiai folyóiratot a *Vegyteni Lapokat*. Nagy szerepe volt a hazai vegyésztársadalom szervezésében. Ezt ismerték el a kortársak azzal, hogy az 1907-ben alapított *Magyar Kémikusok Egyesülete* első elnökének választották meg. Hosszú éveken keresztül töltötte be a kolozsvári Unió szabadkőműves páholy főmesterei tisztét is. Móra László azzal is meggyőzően bizonyítja Fabinyi kutatásainak jelentőségét, hogy bemutatja: a nemzetközi szakirodalomban még napjainkban is gyakran idézik különböző dolgozatait.

Fabinyi Kolozsvár román megszállását követően 1919-ben a város elhagyására kényszerült, és 1920-ban Budapesten az ún. spanyolnátha járványban meghalt.

A könyv közli Fabinyi dolgozatainak, valamint a vezetésével készült doktori értekezések jegyzékét. A sok kiváló tanítvány közül csak *'Sigmond Elek, Széki Tibor, Kőszegi Dénes és Bodnár János* nevét említjük. Ké-

sőbb *'Sigmond a budapesti műegyetem, Széki és Kőszegi a szegedi, Bodnár pedig a debreceni egyetem tanára lett. Ez önmagában is mutatja Fabinyi meghatározó szerepét a hazai egyetemi kémiai kutatás és oktatás kialakításában.*

Szerencsés és igaz a könyv címe: valóban nem csupán Fabinyi Rudolf életéről és munkásságáról, hanem az egész korról nyújt érzékeltes és hiteles képet. Megismerhetjük a kolozsvári egyetem történetét, a hazai vegyésztársadalom kialakulásának körülményeit, a századforduló hazai szabadkőműves mozgalmainak fontos vonásait.

Móra László szép kiállítású, sok érdekes és fontos képpel illusztrált könyve a hazai tudománytörténeti irodalom nagy nyeresége, amelyet remélhetően sokan fognak tanulmányozni. (*Móra László: Fabinyi Rudolf élete és kora. Technika Alapítvány, Budapest, 1999. 152 o.*)

Beck Mihály

ÁTKOZOTT PÉNZ?

Áldás vagy átok az az emberi találmány, amelyet pénznek hívunk? A mai kor embere legalábbis ambivalens lenne e kérdés megválaszolásakor, szemben az ókor és középkor legjelentősebb elméivel, akiknek a pénzről vallott nézeteit *Bodai Zsuzsa* tárja elénk két kötetben. Az egyik könyvben válogatást találunk az ókortól a 16. századig ívelő időszak bölcselőinek eredeti szövegeiből, a másikban a szöveggyűjteményhez kapcsolódó olyan összefoglalást és kommentárokat olvashatunk, amelyek többek között a történeti háttér vázlatos felvillantásával is segítik a válogatásba felvett gondolatok megértését.

A Bodai Zsuzsa által megidézett filozófusok, teológusok, művészek és politikai gondolkodók mind egyetérteni látszanak abban, hogy a pénz társadalmi konfliktusokat szül és morális romlásba taszítja az emberi közösségeket. Pedig a pénz egyúttal hasznos dolog is, hiszen segíti az árucere zavartalan lebonyolítását, az emberi szükségletek jobb kielégítését. Igen ám, de a cse-

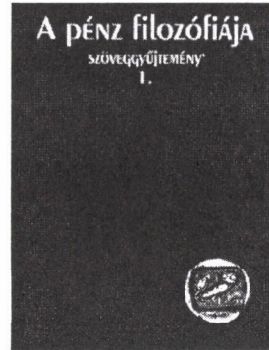
re a pénzt a mindenre kicserélhetőség tulajdonságával ruhazza fel, más szóval, a pénzt a gazdagság mint olyan megjelenítésévé teszi. Ezért az emberek a pénzt nem csupán a csere eszközeként, hanem a gazdagság általános formájának is tekintik, és önmagáért is keresik. Miért baj ez? Azért, mert a minél több pénzért folytatott verseny — a modern szociológiaelmélet szótárából kölcsönzött kifejezéssel élve — rombolja a társadalmi integrációt. Szerzőink szóhasználatához igazodva a minél több pénz felhalmozására irányuló tevékenység ellentétes az érvényes erkölcsi normákkal, hiszen e normák figyelmen kívül hagyása és megsértése révén lehet sikeres. A pénzre mint a gazdagság általános formájára irányuló tevékenység individualizmusa aláassa az egyének társadalmi kötelekeit, a társadalmi szolidaritást is.

Nézzünk néhány érvet és megfogalmazást: a pénzzel kereskedés megakadályozza a szabad jellem kifejlődését, szabad ember-

hez méltatlan. A pénz és a barátság nem fér össze: perek, sérelem és igazságtalanság kapcsolódik a pénzhez, a nyereszkeedéshez (Platón). A pénz gyarapítása valamennyi gazdálkodási mód közül a legtermészetelenebb, mert nincsen természetes, az emberi szükségletekben gyökerező korlátja (Arisztotelész). A pénz mesterséges gazdagság (Oresme). A pénz idegen szokásokat hozott, az elpuhult jólét rút kéjelgése a régebbi korok feddhetetlenségét megtörte. Éppen maga a gazdagság kapzsiságot, burjánzó gyönyörvágyat, a fénytűzés áhítását, a pusztulás és mindent elpusztítás szenvedélyes vágyát hozta magával. A kapzsi ember mindig nélkülöz. Az aranytól ered az ármány (Petrarca). Aki nagy vagyonra és hatalomra tett szert, mindenkor csalással vagy erőszakkal ért célt. Isten és a természet közé helyezték a javakat, amelyek inkább a rossz, mint a jó törvényeinek engedelmeskednek. Ezért falják egymást az emberek, és ezért jár a gyengébb rosszul (Macchiavelli). Mindenki csak azzal törődik, hogy sok pénzt kaparjon és harácsoljon össze, s a kenyeret és a testnek szükségéhez tartozó más dolgokat korántsem becsülik a kapzsi annyira, mint a pénzt, bár a pénzt meg nem zabálhatják. Mégis minden a pénzért esik meg a világban, akárha test és lélek múltának rajta. Istent és felebarátjukat kevésbé veszik a kapzsi, csak a Mammont szolgájkák (Luther).

Bölcseleink világosan látják saját koruk — legyen ez az antik polisz vagy a feudalizmus világa — egyik nagy dilemmáját: a pénzre irányuló tevékenység csak egy mércét ismer el, ez pedig maga a pénz, a felhalmozott pénz mennyisége. Ily módon ez a tevékenység szembekerül a tradicionális társadalom érvényes normáival, bomlasztja azokat. A tradicionális világ alapstruktúráját megtestesítő társadalmi státushierarchiától elvonatkoztatott gazdagságért folytatott verseny, a morális korlátokat nem ismerő szerzészvágy veszélyezteti a premodern kor társadalmi berendezkedését. E dilemmát fogalmazzák meg a korszak filozófusai a morálfilozófia egyetemes kategóriákat alkalmazó nyelven: a pénz, a pénzért való hajszája nem fér össze általános erkölcsi értékeinkkel, az igazságosság, a szabadság, a szolidaritás elveivel. E dilemma mögött az

a feltételezés húzódik meg, hogy ha a tradicionális érdekek nem képesek kordában tartani, a társadalmi integrációt nem veszélyeztető tevékenységgé szelídíteni a pénzszerezés iránti vágyat, akkor semmi sem képes arra, hogy feltartóztassa a pénz társadalomromboló erejét. A pénzre mint diabolikus médiumra tekintő felfogással majd a 18. század gondolkodói szakítanak.

A szöveggyűjteményben megidézett szerzők egyetértenek ugyan a pénzzel kapcsolatos dilemma természetében, de eltérnek egymástól abban, milyen következtetéseket vonjanak le a fenti dilemmából. Milyen gyakorlati tennivalók javasolhatók a pénz semlegesítésére? El kell-e törölni a pénzt, vagy elegendő csupán kordába zárni, falat emelni a pénz mint csereeszköz és a pénz mint a gazdagság általános formája közé? Az első megoldást javasolják a pénz radikális kritikusai, a kötet gondolkodói közül Platón és Morus. Ők olyan utópikus társadalmakat képzelnek el, amelyek a pénz és a magántulajdon felszámolásával övnék meg a szociális integrációt. A realisták, mint Arisztotelész vagy Kálvin, ezzel szemben a pénznek a csereeszköz funkciójába való visszaszorítását, a pénzmenyiség maximalizálását célul tűző tevékenységek korlátozását (lásd uzsora) tartják célravezetőnek. Felfogásuk szerint a társadalom nem mondhat le a cseréről, a csere révén bővülő szükségletkielégítési lehetőségekről, s ezért nem mondhat le a pénzről mint csereeszközlől. Ugyanakkor a szociális integráció védelmében a társadalom nem mondhat le a pénzt önmagáért kereső tevékenységek korlátozásáról sem. E második vonulat lezárásaként

Kálvin a pénz negatív, de megengedő felfogása mellett érvel a kamat bizonyos formájának megtűrését javasolva. „Mindenesetre jó lenne, ha a kamatot még a világból is kikérgethetnénk, hogy még a neve is ismeretlen legyen számunkra. De mivel ez lehetetlen, meg kell engednünk, hogy legalább a köznek legyen haszna belőle.” (Kálvin)

A kálvini pénzfelfogás — tudjuk Max Weber-től — a kapitalizmus szellemét szolgálja azzal, hogy egyrészt fenntartja a pénzre mint a gazdagság általános formájára irányuló tevékenység negatív megítélését, másrészt a morális kritika burkában a pénzszerzés gyakorlati és részben elméleti elismerését is lehetővé teszi, s ezzel segíti annak a pénzt gyarapító tevékenységnek a tradicionális társadalom kereteibe való beillesztését, amely majd valóban lerombolja e társadalmat anélkül, hogy felszámolná magát a társadalmi integrációt. A kálvini gondolatok annak a felfogásnak a határait feszegetik, amellyel szemben a 18. században megjelenik a pénz pozitív, elismerő értékelése. Montesquieu-vel kezdődően az újkori gondolkodás — legalábbis egy ideig — a pénznek és a kereskedelemnek az emberi természetet civilizáló, a társadalmi integrációt segítő sajátosságaira irányítja a figyelmet.

Bodai Zsuzsa kommentárjaiban reflektál a korai pénzelméleteknek a fentiekben jelzett filozófiai vonatkozásaira, de emellett részletesen nyomon követi ezeknek az elméleteknek a szűkebben vett közgazdasági vonatkozásait is. E feladat vállalásával a szerző a kötetbe felvett gondolkodókat a modern pénzelméletek előfutáráként tekinti. Ezt azért is megteheti, mert a politikai gazdaságtan megjelenése előtti időszakokban a közgazdasági fogalomalkotás még nem differenciálódott a filozófiai gondolkodástól. Ezért a pénz filozófiája és a pénzelmélet kifejezés ugyanarra a gondolatkörre utalhat: e tradíciót tehát még egyszerre lehet a filozófiatörténet és a közgazdasági elmélet-történet perspektívájából szemlélni. A későbbiekben a pénz filozófiájától elválik a pénz közgazdaságtani, majd szociológiai elemzése. De ez már egy másik történet, amely a következő kötetek tárgya lehet. (Bodai Zsuzsa: *A pénz filozófiája I. Az ókori, a középkori és a kora újkori pénzelméletek. 190 o. — A pénz filozófiája. Szöveggyűjtemény 1. Válogatta és szerkesztette: Bodai Zsuzsa. Aula, Budapest, 1998. 124 o.*)

Gedeon Péter

SZÉPIRÓI STÍLUSTÖRTÉNET

Szabó Zoltán csaknem harminc esztendeje adta ki azt a munkáját (Kis magyar stílustörténet. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1970.), amelynek átdolgozott és bővített kiadása Budapesten is napvilágot látott 1982-ben (és harmadik kiadásban 1986-ban). A kolozsvári professzor munkásságának fő területe a nyelvészet és az irodalomtudomány határsávján vizsgálódó tudományág: a stilisztika. (A Szabó Zoltán hetvenedik születésnapját köszöntő könyv négyszáznál több tételes bibliográfiája ezt jól mutatja, 1. Szöveg és stílus. Kolozsvár, 1997.) Amiként annak idején hiányt pótló kötet volt a Kis magyar stílustörténet, ugyanígy az a jelen kötet is. Ámbár a stílustörténet nem egészen új diszciplína, a század elejétől ismeretesebb ilyenféle munkák, máig ez a stilisztikának legkevésbé ki-

dolgozott ága, számos vitatható kérdés, felfogás tapasztalható benne. Szabó monográfiája lényege szerint szintézis, a fő tendenciák bemutatása.

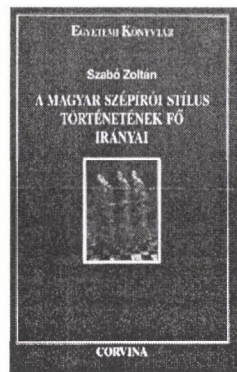
Természetesen a munka bevezetésében eligazítást ad a stílustörténet tárgyának jellegéről, a tudományág történetéről, de Szabó szűkebb értelmezésben csupán a szépirói stílust tekinti témájának. A stílustörténet összetett tudomány. Nyelvtörténeti, irodalomtörténeti és művészettörténeti szempontokat érvényesít a maga sajátos szempontjai szerint. Szabó a stílust kifejező nyelvi formaként fogja föl: a stílus a tartalom kibontakozása, a stílus a tartalomnak mint belső lényegnek aktuális jelenségként történő kifejezése. A formaelemek meghatározó közege a nyelv, tehát a stílustörténetnek a nyelvi stílusesszók vizsgálata

egyik alaprésze. A különböző természetű nyelvi elemek és az általuk létrejövő stílus-
eszközök a szövegművekben funkcionálnak,
ezért kapcsolódik össze a stilsztika és a
stílustörténet is a szövegtannal mint disz-
ciplinával. Szabó Zoltán röviden vázolja a
stílustörténetnek egy szövegelméleti modell-
jét. Ebben kiindulópontja a szövegiség (tex-
tualitás), amely fogalom alá rendeli magát
a szöveget, az intertextualitást, a stílus-
irányzatot, a szerves összetettséget, a vál-
tozások indítékát, a szöveg történetiségét.
Ez utóbbi, mondja Szabó, meglehetősen el-
hanyagolt kutatási téma, s többféle megvi-
lágításba helyezhető. Idézi például *J. Kris-
tevát*, akinél a szöveg „olvassa történelmét”
(18. o.), s *H.-G. Gadamer* hatástörténeti el-
vét, valamint több más, a szövegtörténeti-
ségről szóló nézetet. (Kristeva munkásságá-
nak árnnyaldaláról l. *Bencze Gyula: Poszt-
modern panoptikum. Magyar Tudomány*
1998/12. 1470.)

Természetesen a stílusfejlődési tenden-
cia mint a „stílustörténet dinamikus egysé-
ge” (22. o.) nemcsak történetiséget igényel,
hanem szinkroniát is, utóbbi esetben a vizs-
gálat struktúráközpontú, a diakronia szint-
jén pedig sorozatközpontú. Magának a vál-
tozásnak magyarázatát külső vagy alloge-
netikus (társadalom-, művelődés-, művé-
szettörténeti stb. események), illetőleg belső
(idiogenetikus) tényezők (az utánpótlás elve, a
stílus megszűrűlése stb.) adják.

Szabó Zoltán a magyar szépirodai stílust
négy korszakban írja le: 1. A kezdetektől
Kazinczynak és korának stílusreformjáig; 2.
Kazinczytól Petőfi és Arany népies stílus-
forradalmáig; 3. A Nyugat folyóirat újításá-
ig; 4. A Nyugat-tól a jelenig. E fölöstást
követik a könyv fejezetei. Az egyes korszak-
ok stílusát bemutató részeket rendszerint
a stílusváltozás okai, lefolyása, eredménye-
inek leírása követi a magyar kódexiroda-
lomtól a posztmodernig. Előbbit a gótika
jellemzi, majd a reneszánsz, a barokk, a
klasszicizmus, a romantika következik. A
romantika népiessége Petőfi és Arany stí-
lusforradalmával tetőzik, majd a Nyugato-
sok és előzménye hozzák a szimbolizmust,
a secessziót, az impresszionizmust, illető-
leg az avantgárd stílusokat (expresszioniz-

mus, futurizmus, szürrealizmus). Ugyaniak-
kor él a népies stílus is (Móricz, Szabó De-
zso, Illyés és mások). Tárgyas-intellektuális
stílusnak nevezi Szabó Zoltán Babits, Füst,
József Attila, Radnóti és mások munkás-
ságát — egészen vagy részben — ezekben
az élménylira háttérbe szorul, az objektivi-
tás, az intellektualitás erősödik.

A posztmodern írók rendkívüli érdeklő-
dést mutatnak a nyelv, a nyelvhasználat,
a szövegalkotás módozatai iránt, a nyelvhez
való viszony mintegy a szubjektumnak a
világban való létét adja. Legfeltűnőbb stí-
lusjegy az intertextualitás, gyakori és jel-
lemző a korábbi irodalomból való átvétel,
amely szubjektív szempontú, némelykor va-
lóságos stílustörténeti montázs születik. Át-
fogó sajátosság a különböző, egymással
összefüggő szerkezeti formák stílust alakító
funkciója, a folyamatosság, a megszakított-
ság, a töredezettség, a körköröség. Gyakori
a szójelentés megmozdítása, ám a merészen
új jelentések általában nem egészen vilá-
gosak. Sokszor önálló szavakat alkotnak
(Esterházy, Hajnóczy stb.).

Szabó Zoltán könyve a felsőoktatásnak
is, a magyar stilsztikának is tanulságos,
az elsőnek a jelenségismeret, a másodiknak
a kutatásirányok és -módszerek szempont-
jából. Mindkettőhöz támaszték a fejezetek
utáni szakirodalom és a nyolc lapnyi mu-
tató az írókról, költőkről. (Szabó Zoltán: *A
magyar szépirodai stílus történetének fő irá-
nyai. Corvina, Budapest, 1998. 264 o.*)

Büky László

SUMMARY

Trends for 2000

Nobel Prize winner *George A. Olah* kicks off our special section by outlining a new way of utilizing atmospheric carbondioxide for getting new energy resources, reducing thereby the dangers inherent in the present condition of the Earth's ozone protection. *Dénes Berényi* continues with the place occupied by Hungarian R + D in a worldwide race for more and more success. *Zsuzsa Szentgyörgyi* discusses the possible and probable directions science and technology will take in the coming century. *Csaba Ferencz* presents a state-of-the-art description of space activities, both worldwide and within the Hungarian research network. *Csaba Pléh* explores the possible synthesis in psychology between schools emphasising nature vs. culture respectively in the study of human cognitive mechanisms. *Péter Mihályi* investigates the economic aspects of a new way of looking at the Hungarian health system. (We shall return to these issues at a later date.) *János Farkas* outlines the sociological consequences of Hungary's entry into the Age of Information. *Mihály Beck* closes our special section by re-evaluating the views expressed by C.P. Snow on the antagonism of „two cultures”.

In our Question of the Month section sociologist *István György Tóth* presents some new data concerning poverty and inequality in present-day Hungarian society.

Other contributions in our December issue include: patent rights in plant research, a bird's eye view of Estonian R+D, a critique of the latest reference book on Hungarian orthography, polemical articles on multi-disciplinary studies, Goethe's true achievement, the future of the Library of the Hungarian Academy of Sciences, and a commemoration of Laplace.

As usual, we carry a large book-review section.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó Rt. igazgatója.

A szedés a Magyar Tudomány szerkesztőségében számítógépen készült.

A nyomtatás és a kötés az Akadémiai Nyomdában készült.

Felelős vezető: Reisenleitner Lajos — Martonvásár, 1999., nyomdai táskaszám: 2468

Felelős szerkesztő: Hernádi Miklós

Számitógépes műszaki szerkesztő: Takács István

Megjelent: 11,2 (A/5) iv terjedelemben

HU ISSN 0025-0325

Tisztelt Olvasó!

A Magyar Tudományos Akadémia központi folyóirata, a **MAGYAR TUDOMÁNY** az új évezred küszöbén is folytatja a tudomány helyzetének, legújabb eredményeinek bemutatását, a tudományos viták, vélemények csokorba gyűjtött közlését.

Kérjük, a 2000. évre is fizesse elő a folyóiratot!

A költségek emelkedését sajnós a fogyasztói árral is kénytelenek vagyunk követni, ezért a **MAGYAR TUDOMÁNY** ára 2000. januártól havi 295- Ft-ra változik.

Az éves előfizetési díj 3500- Ft.

Előfizethető:

- * a FOK-TA Bt. címén (1134 Budapest, Gidófalvy L. u. 21.) a mellékelt csekk befizetésével,
- * a Posta hírlapüzleteiben,
- * az MP Rt. Hírlapelőfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóságánál (HELP), 1846 Budapest, Pf. 863. és
- * a folyóirat kiadójánál: AKAPRINT Kft. 1115. Budapest, Bártfai u. 65.

Tájékoztatjuk, hogy 2000. januártól a Magyar Tudomány terjesztői körét kibővítjük. Budapesten 10 könyvesbolt, vidéki egyetemi városainkban 1—1 könyvesbolt is felveszi kínálatába a folyóiratot, ahol a régebbi és az aktuális számok is megvásárolhatók.

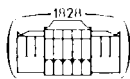
Januári számunkban:

LEHORGASZTOTT FEJJEL? A MAGYAR PESSZIMIZMUSRÓL
Akadémikusok, neves értelmiségiek válaszolnak
Solymosi Frigyes körkérdésére.

Magyar Tudomány

A szám szerzői:

- Beck Mihály*, az MTA r. tagja, kut. prof. (KLTE)
Berényi Dénes, az MTA r. tagja, kut. prof. (MTA Atommagkutató Intézet)
Bertók Krisztina oszt. vezető (MTA Titkárság)
Büky László, a nyelvtud. kand., egy. docens (JATE)
Darányi Sándor tudományos és technológiai altasé, Helsinki
Daubner Katalin, a közgazd. tud. kand., egy. docens (BKE)
Faller Gusztáv, a műszaki tud. doktora
Farkas János, a szociológiai tud. doktora, tszv. egy. tanár (BME)
Fábián Pál, a nyelvtud. doktora, egy. tanár (ELTE)
Ferencz Csaba, a műszaki tud. doktora, egy. tanár (ELTE)
Gedeon Péter, a filozófiai tud. kand., főmunkatárs (MTA Filozófiai Intézet)
Hernádi Miklós, a szociológiai tud. kand., felelős szerkesztő (Magyar Tudomány)
Huff Endre Béla filozófus, társadalomkutató
Lehmann Miklós tud. munkatárs (MTA Filozófiai Intézet)
Mihályi Péter, a közgazd. tud. kand., főmunkatárs (MTA Közgazd. Kutató Intézet)
Niederhauser Emil, az MTA r. tagja, egy. tanár (ELTE)
George A. Olah, tud. igazgató, Nobel-díjas (Loker Intézet, Kalifornia)
Pléh Csaba, az MTA I. tagja, egy. tanár (JATE)
Radnai Gyula, a fiz. tud. kand., egy. docens (ELTE)
Rózsa György a művtört. doktora
Szarka Ernő biotechnológus szakértő, a Magyar Szabadalmi Hivatal nyugalmazott elnöke
Szentgyörgyi Zsuzsa szerkesztő (Magyar Tudomány)
Tóth István György a szociológiai tud. doktora, igazgató (TÁRKI)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

TARTALOMJEGYZÉK

Trendek 2000-re

<i>George A. Olah: A szénhidrogének jövője a 21. században</i>	1409
<i>Berényi Dénes: A magyar tudomány a világversenyben</i>	1414
<i>Szentgyörgyi Zsuzsa: Technológiai és tudományos trendek</i>	1423
<i>Ferencz Csaba: Úrtevékenységi helyzetkép</i>	1433
<i>Ptéh Csaba: A szintézis ígérete a mai pszichológiában</i>	1447
<i>Mihályi Péter: Egészségügyünk jövője</i>	1457
<i>Farkas János: Az információs társadalom küszöbén</i>	1472
<i>Beck Mihály: A „két kultúra” — ma</i>	1480

A hónap kérdése

Mik a legfrissebb adatok a magyarországi szegénységről? (Válaszol: <i>Tóth István György,</i> a TÁRKI igazgatója)	1488
--	------

A szellemi értékek hasznosítása

<i>Szarka Ernő: Növényfajták és növények szabadalmazása</i>	1491
---	------

Tudománypolitika

<i>Darányi Sándor: Pillanatkép az észt kutatás helyzetéről</i>	1498
--	------

Szakmagyar

<i>Fábián Pál: Új helyesírási szótárunkról</i>	1506
--	------

Viták—vélemények

A multidiszciplináris tudományról és finanszírozásáról (Hozzászólás <i>Garai László</i> cikkéhez) (<i>Huff Endre Béla</i>)	1508
---	------

A tudomány történetéből

A „sors bona” tudója (250 éve született Pierre Simon Laplace) (<i>Radnai Gyula</i>)	1512
---	------

Testületi hírek

Az MTA elnökségének ülése (<i>Bertók Krisztina</i>)	1516
---	------

Utóhang

Adalék a Goethe-évforduló megemlékezéseihez (<i>Faller Gusztáv</i>)	1518
Megjegyzések az MTA Könyvtáráról (<i>Rózsa György</i>)	1519

Könyvszemle

Újabb munkák a 19—20. századi magyar történetről (<i>Niederhauser Emil</i>)	1520
Észrevétlen módosulások (<i>Hernádi Miklós</i>)	1525
Adalékok a mezőgazdaság belső mozgástörvényeihez (<i>Daubner Katalin</i>)	1526
Megismeréstudomány és mesterséges intelligencia (<i>Lehmann Miklós</i>)	1529
Korkép és tudósportré (<i>Beck Mihály</i>)	1530
Átkozott pénz? (<i>Gedeon Péter</i>)	1531
Szépírói stílustörténet (<i>Büky László</i>)	1533

Előfizetési felhívás	1536
--------------------------------	------